

**ԱՌԱՋՆԱԼԵԶՎԱՅԻՆ Ի ԶԱՅՆՈՐԴԸ ԹԱԼԻՇԵՐԵՆԻ
ԱՆԲԱՐԱՆԻ ԲԱՐԲԱՌՈՒՄ**

Բանալի բառեր՝ թալիշերեն, իրանական լեզվաբանություն, հնչյունաբանություն, Անբարան, հյուսիսարևմտահրանական լեզուներ

Իրանական լեզուների հյուսիսարևմտյան ճյուղի մեջ մտնող թալիշերենը, ըստ հնչյունաբանական, ձևաբանական և բառապաշարային հատկանիշների, ավանդաբար բաժանվում է երեք բարբառախմբի՝ հյուսիսային, կենտրոնական և հարավային: Հյուսիսային թալիշերենը հիմնականում տարածված է Ադրբեջանական Հանրապետությունում՝ Ասթարայի, Լենքորանի, Լերիքի, Մասալիի շրջաններում, սակայն հյուսիսային թալիշերենի և կենտրոնական թալիշերենի միջև սահմանաբաժանը գտնվում է Իրանի տարածքում՝ Արդաբիլի և Գիլանի նահանգներում՝ Անբարանից մինչև Լավանդավիլ բնակավայրը:

Փաստորեն, թալիշերենի Անբարանի բարբառը հյուսիսային թալիշերենի ամենահարավային բարբառն է, ուստի շփման մեջ լինելով թալիշերենի կենտրոնական բարբառների հետ, ինչպես նաև գտնվելով պարսկերենի ուժեղ ազդեցության ներքո, հնչյունաբանական և ձևաբանական առանձնահատկություններով որոշակիորեն տարբերվում է Ադրբեջանի Հանրապետության տարածքում խոսվող թալիշական խոսվածքներից: Անբարանի բարբառը տարածված է Արդաբիլի նահանգի (օսթան) Նամինի վարչաշրջանի (շահրեսթան) Անբարան շրջանում (բախշ)՝ Անբարան-ե Օլյա, Անբարան-ե Սոֆլա, Ամինջան, Մինաբադ և մի քանի այլ գյուղերում:

Թալիշերենի Անբարանի բարբառի բաղաձայնային համակարգի կարևորագույն առանձնահատկություններից է առաջնալեզվային *r* ձայնորդի կարգավիճակը, որը աչքի է ընկնում իր անկայունությամբ: Այս մասին է փաստում բարբառի և ժամանակակից պարսկերենի մի շարք բառամիավորների համեմատական քննությունը. համեմատելով թալիշերենի Անբարանի բարբառի և ժամանակակից պարսկերենի՝ միևնույն հին իրանական արմատներին հանգող բառերը, կարող ենք գալ հետևյալ եզրահանգումներին.

1. Թալիշերենի Անբարանի բարբառի *r* ձայնորդը կայունություն է դրսևորում և պահպանվում բառակցում, որտեղ այն հանգում է հին իրանական **r*-ին, օրինակ՝ *ruž* «օր» (հմմտ. ժ. պ. *ruz*) < հ. իր. **raučah-*, *ro* «ճանապարհ (հմմտ. ժ. պ. *rāh*) < հ. իր. **rāθa-*, *ruan* «յուղ» (ժ. պ. *rowyan*) < հ. իր. **raugna-*, *rās* «ուղիղ» (ժ. պ. *rāst*) < հ. իր. **rāsta-*, *rušən* «լուսավոր» (ժ. պ. *rowšan*) < հ. իր. **raukšna*⁻¹ և այլն:

2. Բառամիջում *r* ձայնորդը համարյա միշտ ընկնում է, այն առավել ևս անկայուն է միջձայնավորային դիրքում, օրինակ՝ *poa* «կտոր, մաս» (ժ. պ. *pāre*) < հ. իր. **pāra*, *vite* «վազել, փախչել» (ժ. պ. *gorixtan*) < հ. իր. **vi+rixta*⁻², *guoni* «ծանրություն» (ժ. պ. *gerāni*)³ և այլն: Այս ձայնորդի անկայուն բնույթը արտահայտվում է ոչ միայն բնիկ թալիշական, այսինքն՝ հին իրանական արմատներին հանգող բառերում, այլև անգամ արաբական

¹ Основы Иранского Языкознания, Новоиранские языки, Северо-Западная группа, Москва, 1991, стр. 117.

² Նույն տեղում:

³ Миллер Б, Тальшский язык, Москва, 1953, стр. 54.

միջնորդավորված փոխառություններում, ինչպես, օրինակ՝ *bakat* «բարիք» (ժ. պ. *barakat*)⁴

3. Այն գրեթե երբեք չի պահպանվում նաև բառավերջում, օրինակ՝ *sa* «զուլիս» (ժ. պ. *sar*) < հ. իր. **sara-*, *ha* «ավանակ» (ժ. պ. *xar*) < հ. իր. **xara-*, *ba* «դուռ» (ժ. պ. *dar*) < հ. իր. **dvar-*, *ču* «չոբու» (ժ. պ. *čahār*), *ko* «աշխատանք» (ժ. պ. *kār*) < հ. իր. **kāra*⁵, *bo* «բեռ» (ժ. պ. *bār*) < հ. իր. **bāra*⁶ և այլն:

4. *R* ձայնորդը հեշտությամբ ընկնում է նաև բառամիջում **-rg*, **-rm*, **-rx*, **-fr*, *-rv* հնչյունախմբերում, օրինակ՝ *kāg* «հավ» (հմմտ. ժ. պ. *karkas* «անգղ») < հ. իր. **karka-*, *māg* «մահ» (ժ. պ. *marg*) < հ. իր. **marka-*, *vāg* «գայլ» (ժ. պ. *gorg*) < հ. իր. **vrka-*, *gām* «սաք, ջերմ» (ժ. պ. *garm*) < հ. իր. **garma-*, *nām* «փափուկ (ժ. պ. *narm*) < հ. իր. **narma-*, *xəmo* «խուրմա» (ժ. պ. *xormā*), *čāx* «անիվ» (ժ. պ. *čarx*), *davuš* «դերվիշ» (ժ. պ. *darviš*), *vo* «ձյուն» (ժ. պ. *barf*) < հ. իր. **vafra-*, *havate* «վաճառել» (ժ. պ. *foruxtān*) < հ. իր. **fra-uxta*⁷ և այլն:

5. Բառակզբից բացի *r* ձայնորդը թափշերենի Անբարանի բարբառում պահպանվում է *-rd* (< **rd*), *-rz* (< **rz*), *-rs*, *-rš* հնչյունախմբերում, ընդ որում դրան նախորդող *a* ձայնավորը դառնում է *ā*, օրինակ՝ *sārd* «սառը» (ժ. պ. *zard*), *zārd* «դեղին» (ժ. պ. *zard*), *gārd* «փոշի» (ժ.

⁴ Նույն տեղում:

⁵ Эдельман Д., Этимологический словарь иранских языков, том 4, Москва, 2011, стр. 253.

⁶ Расторгуева В., Эдельман Д., Этимологический словарь иранских языков, том 2, 2003, 96.

⁷ Основы Иранского Языкознания, Новоиранские языки, Северо-Западная группа, Москва, 1991, стр. 118.

պ. *gard*), *pārda* «վարագույր» (ժ. պ. *parde*), *lārz* «ղող» (ժ. պ. *larz*) < հ. իր. **rarz*-⁸, նաև՝ *merd* (ժ. պ. *mard*), *bərz* «բարձր» < հ. իր. **brz*-, *hərs* «արջ» (ժ. պ. *xers*), *tərs* «թթու» (ժ. պ. *torš*) և այլն: Մեր ուսումնասիրությունների ընթացքում հավաքած բառերից մեկում *rd* հնչյունախմբում *r* ձայնորդը պահպանվել է, այնինչ ընկել է առաջնալեզվային պայթական **d* բաղաձայնը *sur* (*sor*) «տարի» (ժ. պ. *sāl*) < հ. իր. **sard*-:

Rd հնչյունախումբը հատկապես լավ է արտահայտված մի շարք բայերում, ինչպես *kārde* «անել», *hārde* «ուտել», *bārden* «տանել», *vārde* «բերել», *gārde* «քայլել, շրջել», *mārde* «մահանալ» և այլն:

Թալիշերենի Անբարանի բարբառում (և թալիշական մյուս բոլոր խոսվածքներում ընդհանրապես) *r* ձայնորդի անկայուն կարգավիճակից ելնելով կարելի է հանգել մեկ այլ եզրակացության՝ ըստ երևույթին թալիշերենի զարգացման ավելի վաղ փուլերում այս լեզվին հատուկ է եղել ռոտացիան⁹. Թալիշական որոշ բառերում նկատվում է հին իրանական **t* բաղաձայնի կորուստ, այնինչ *t* բաղաձայնը թալիշական բաղաձայնական համակարգում բավական կայուն կերպով պահպանվում է, հետևաբար կարելի է ենթադրել, որ մի քանի բառերում այն նախ դարձել է **r*, ապա համաձայն այս ձայնորդի հատկանիշների՝ սղվել հատկապես բառավերջի դիրքում, օր.՝ *ka* «տուն» < **kar* < հ. իր. **kata*- և այլն:

⁸ Նույն տեղում:

⁹ Լեզվի զարգացման ընթացքում որևէ հնչյունի փոխարինումը *r*-ով, Hadumod Bussman, Routledge dictionary of language and linguistics, London and New York, 1996, p. 1010.

СОНАНТ “R” В АНБАРАНСКОМ ДИАЛЕКТЕ ТАЛЫШСКОГО ЯЗЫКА

Акоб Авчян

(резюме)

В анбаранском диалекте талышского языка статус сонанта “r” представляет собой одну из самых важных особенностей консонантизма этого языка. Этот сонант выделяется своим крайне неустойчивым статусом и в течение исторического развития исчезает из большинства древнеиранских основ, в то время, как этот же сонант сохраняется в словах новоперсидского языка. Эта статья является попыткой анализа закономерностей развития сонанта “r” в анбаранском диалекте талышского языка по сравнению с новоперсидским языком.

THE SONANT “R” IN THE ANBARAN DIALECT OF THE TALYSH LANGUAGE

Hakob Avchyan

(summary)

In the Anbaran dialect of the Talysh language the sonant “r” presents one of the most important features of the consonant system of this language. This sonant has a very unstable status and in many cases is dropped in the words of Iranian origin while it is usually preserved in New Persian. In the article a brief attempt of summarizing the main regularities concerning the sonant “r” in Anbaran dialect of Talyshi was made in comparison with the data of the New Persian language